УДК 343.9:636.083.5 (094.9)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТВАРИН ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

LEGAL FRAMEWORK FOR PROTECTING ANIMALS FROM CRUEL TREATMENT: ON THE HISTORY OF THE PROBLEM

Шуміло О.О.,
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються історичні етапи становлення охорони тварин від жорстокого поводження зі стародавніх часів до сучасності й висвітлюються здобутки окремих країн на шляху до гуманізації законодавства в цій сфері.

Ключові слова: охорона тварин, жорстоке поводження з тваринами, гуманізація, запобігання злочинності, порівняльно-правовий метод.

В статье рассматриваются исторические этапы становления охраны животных от жестокого обращения с древних времен до современности и освещаются достижения отдельных стран на пути к гуманизации законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: охрана животных, жестокое обращение с животными, гуманизация, предотвращения преступности, сравнительно-правовой метод.

The author examines the historical stages of formation of protecting animals from cruel treatment from ancient to modern times and highlights the achievements of particular countries towards the humanization of the law in this area in the article.

Key words: protection of animals, cruel treatment of animals, humanization, crime prevention, comparative legal method.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства характеризується як час цілеспрямованої розбудови правової держави, утілення сміливих соціально-економічних реформ, немислимий без зміцнення правопорядку й охорони належного рівня моральності. Морально-етичне ставлення до тварин є важливою проблемою, яка зачіпає інтереси та почуття багатьох громадян, а також позначається на морально-етичному й соціальному житті суспільства. Жорстокість і знущання над живими істотами сприяє формуванню почуття байдужості до будь-чиїх страждань, породжує агресію й насильство щодо оточуючих.

Практика зарубіжних країн переконливо свідчить – нормативно-правова та громадська протидія неналежному поводженню з тваринами є важливим напрямом загальносоціальної профілактики злочинності. На сьогодні й на українських теренах стають дедалі популярнішими громадські зоозахисні організації, яким не раз вдавалося зупинити неприйнятні дії щодо тварин і домогтися притягнення винних до кримінальної відповідальності. Однак вітчизняний законодавець обмежився в цій галузі декларативним Законом України «Про жорстоке поводження з тваринами» й досить м'якою, порівняно з європейськими стандартами, кримінально-правовою санкцією за жорстоке поводження з тваринами. Остання, за офіційними статистичними даними, застосовується зрідка, адже пересічні правоохоронці й досі переконані, що ідеї поборників прав тварин являють собою модне віяння сьогодення, позбавлене глибинного історичного підґрунтя та справжньої суспільної небезпеки. Історія становлення й сучасні проблеми законодавства у сфері охорони тварин від жорстокого поводження України та держав СНД становить предмет окремого наукового дослідження.

Стан дослідження. Із прийняттям нового Кримінального кодексу України вітчизняні науковці з року в рік усе частіше звертаються до питання сутності й удосконалення кримінально-правової охорони навколишнього середовища, зокрема тваринного світу. Так, окремі аспекти аналізованої проблеми були досліджені у працях І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, Л.С. Кучанської, А.В. Ландіної, С.Я. Лихової, В.К. Матвійчука, В.О. Навроцького, С.С. Яценка й інших учених. На дисертаційному рівні питання жорстокого поводження з тваринами розглянула І.С. Головко, а також російські науковці І.І. Лобов, О.В. Саратова, В.С. Мірошниченко та В.М. Китаєва. Проте ця проблема до кінця не вичерпана. В умовах активізації державної політики за напрямом виконання міжнародно-правових угод про захист тварин від жорстокого поводження дедалі актуальнішим є подальший розвиток кримінально-правових і підзаконних норм, спрямованих на посилення санкцій за жорстоке ставлення до тварин і викорінення безкарності за знущання над живими створіннями.

Метою статті є висвітлення становлення нормативно-правового забезпечення охорони тварин від неналежного поводження зі стародавніх часів до сучасності на теренах зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Дослідження злочинності загалом та окремих її виявів нерідко розпочинається з історичного екскурсу до виникнення та перебігу становлення тієї чи іншої кримінально-правової заборони. На думку видатного російського криміналіста М.С. Таганцева, якщо ми бажаємо вивчити будь-який правовий інститут, що існує зараз, для правильного його з'ясування ми мусимо простежити його історичну долю, тобто ті приводи, унаслідок яких з'явився цей припис, і ті видозміни, яких зазнав він у своєму історичному розвитку [18, с. 2]. До того ж, як зазначав цей учений, саме кримінальне право є найбільш мінливим з-поміж усіх інших галузей права, адже на поняттях злочину й покарання позначаються всі політичні та соціальні перевороти народного життя [17, с. 105].

Нормативна охорона тваринного світу являє собою надзвичайно мінливий, комплексний і залежний від змін соціально-економічних формацій і науково-технічного прогресу феномен, що охоплює всю історію людської цивілізації. Пронизані згадками про нерозривний зв'язок людей з дикою природою релігійні приписи Стародавньої Індії, зокрема джайнізму, а також одна з найстаріших правових пам'яток – Закони Ману, містили канонічні норми вегетаріанства й ненасильства, а також відкрито проголошували, що «той, хто дозволяє вбити тварину, покупець і продавець м'яса, той, хто готує з нього їжу, подає до столу, їсть – усі вони вбивці» [12, с. 104–106]. Такий підхід був надалі розвинутий апологетами буддизму та нормативно закріплений в едиктах імператора Ашоки, що забороняли споживання м'яса, убивство будь-яких

живих створінь і криваві жертвоприношення, а також передбачали відкриття лікарень для тварин і годування їх на дорогах [9, с. 14]. Відмітимо, що й на сьогодні толерантність і милосердя буддистів приваблюють чимало послідовників, не байдужих до запобігання жорстокому поводженню з тваринами в різних країнах світу.

Безсумнівно, одним із найголовніших витоків сучасних кримінально-правових стандартів гуманності є уявлення античних філософів про природу, людину, суспільство та закони буття. Саме у Стародавній Греції виникла перша історична форма, власне, філософії – натурфілософія, наука про пояснення закономірностей природи, розглянутої в цілісності. До основи тогочасних міркувань було покладено міфологічно-теогонічне тлумачення світу із приписами дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Наприклад, заповіді Триптолема, героя елевсинських та аттичних міфів, проголошували три приписи гідного життя: повага до батьків, ублажіння богів дарами і збереження тварин [3, с. 29]. Також в епосі стародавніх греків не існувало чіткого розмежування душ людини і тварини: в «Одіссеї» Гомера йдеться, зокрема, про те, що дух відлетів від убитої свині [20, с. 62]. Античний мислитель Піфагор вірив у спільне походження безсмертних душ звірів та людей від духу, що пронизує Всесвіт, а його учні сповідували принципи гуманності й самообмеження, справедливості й поміркованості; розглядали добре ставлення до тварин як основу моральної поведінки людини, вважаючи вегетаріанство необхідною умовою життя. За словами сучасників, Піфагор іноді купував на ринку живих риб і птахів, щоб відпустити цих тварин на волю [10, с. 34].

На противагу ж таким припущенням антропоцентрист Аристотель відмовляв тваринам у розумі та праві на моральний захист, вважаючи, що «рослини були зроблені заради тварин, а тварини – заради людей» [4, с. 37]. Указаний підхід, разом із більшою частиною філософської спадщини Аристотеля, був згодом схвалений європейськими догматиками Середньовіччя. Незважаючи на поодинокі випадки обмежень яструбиного полювання, цькування ведмедів і півнячих боїв, цілісний законодавчий захист тварин від жорстокого поводження в ті часи був відсутній, оскільки караним за європейськими середньовічними нормами було тільки знищення чужої тварини як об'єкта права приватної власності або внаслідок порушення меж полювальних угідь [7]. Яскравою ілюстрацією схоластичного середньовічного світогляду стали судові процеси над тваринами, що зазвичай закінчувалися смертним вироком «винній» істоті за псування посівів, завдання людям тілесних ушкоджень, а найчастіше – за підозрою у зв'язках з нечистими силами. Як зазначає Я.А. Канторович, нерідко тварини перед стратою зазнавали нівечень – позбавлення ніг, вух та інших частин тіла [13, с. 3–4].

У XVI ст. протестантська Реформація стала каталізатором для численних змін у суспільному житті, у тому числі й у сфері законодавчої охорони тварин. Першим нормативно-правовим приписом належного ставлення до тварин не як до об'єкта чужої приватної власності, а як до живих створінь, на регіональному рівні став Акт Парламенту Ірландії про заборону орання шляхом прикріплення плугу до кінського хвоста й недбайливого гоління овечого хутра, датований 1635 р. [9, с. 49]. Санкцією за означені дії була певна сума штрафу або термін ув'язнення, конкретизований місцевими органами правосуддя. За деякий час пуританські спільноти Британії та перших Північно-Американських колоній також ухвалили низку подібних актів, спрямованих на захист худоби від цькування й деяких видів розваг (зокрема півнячих боїв і буль-бейтингу). На світоглядному рівні обґрунтування таких норм містилося в тогочасному пуританському тлумаченні Священного Письма, відповідно до якого тварини доручалися людям у відповідальне володіння, на відміну від католицького, де тварини визнавалися абсолютною власністю людини [8].

На жаль, приписи цих норм здебільшого залишалися на папері, оскільки представники судової влади зазвичай відповідали скаржникам відмовою, ґрунтуючись на вкоріненому переконанні в абсолютній належності худоби до майна, а отже, і актів знущання над твариною – до злочинів проти власності. Не в останню чергу причиною такої негативної практики була поширена світоглядна позиція механіцизму, розвинутого Р. Декартом: останній переконував, що тварини являють собою простий механізм, не здатний до відчуттів, а тому є ідеальними знаряддями для найжорстокіших наукових експериментів [2]. На щастя, ця концепція була спростована як сучасниками вченого, так і представниками нової епохи – Просвітництва.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. існувало чимало різноманітних поглядів на визначення природи тварин і кола прав та обов'язків людей щодо інших живих створінь. Позиції науковців варіювалися від сміливого визнання звірів суб'єктами природного права до нищівної критики поборників прав тварин [16, с. 173]. Помірний процес законодавчого закріплення обмеження садистських нахилів набирав обертів у Великій Британії. Саме в цій країні було вироблено принципові підходи до розуміння т. з. jus animalium (з лат. – права тварин). Так, у 1822 р. в англійському парламенті після низки невдалих спроб було нарешті ухвалено перший загальнодержавний нормативно-правовий акт, спрямований на запобігання жорстокому поводженню з поширеним переліком тварин. Це був Акт запобігання жорстокому й неналежному поводженню з худобою, згідно з яким за «побиття, поганий догляд або жорстоке поводження з будь-яким конем, кобилою, мерином, мулом, віслюком, биком, коровою, телицею, бичком, вівцею або іншою худобою» на порушника накладалося грошове стягнення (обсягом від 10 шилінгів до 5 фунтів стерлінгів) або тримісячне ув'язнення [1]. Того самого року в Лондоні відбувся перший судовий процес над особами, що знущалися над тваринами, який завершився обвинувальним вироком і штрафуванням винних [5, с. 58].

Із плином часу британське законодавство в зазначеній сфері чимало разів змінювалося, і на початок XX ст. становило низку актів, спрямованих на заборону жорстокого поводження з усіма видами звірів загалом (а не тільки з худобою), а також окремий закон про захист утримуваних у неволі диких тварин від жорстокого поводження з ними. Відтоді небайдужі до припинення тортур і знущань над живими істотами громадські активісти країн Західної Європи та Сполучених Штатів Америки розгорнули потужну кампанію на захист гуманного поводження з тваринами, створення й подальше втілення в життя наявних кримінально-правових заборон.

Наприкінці XIX ст. петербурзький медик С. Фішер відзначав, що тогочасне законодавство, що передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, різнилося в різних країнах за сукупністю ознак, необхідних для визнання делікту кримінально караним мученням тварини [19, с. 16]. Такими ознаками, зокрема, були «публічність» жорстокого поводження, «викликання моральнісних нарікань свідків», «жорстокість», «зловмисність», «безкорисність мучень». Так, наприклад, «публічним» здебільшого вважалося жорстоке поводження з тваринами, побачене іншими особами. У разі «виклику моральнісних нарікань свідків» мовилося про те, що злочин різко суперечить моральній свідомості суспільства. «Зловмисним» називали мучення тварини, здійснюване лише заради знущання, задоволення мучителя болем жертви. «Грубим і жорстоким» вважалося поводження з твариною, коли винний розумів,

що завдає тварині страждань, але не брав цього до уваги [19, с. 16]. За указаним критерієм автор поділив країни, що встановлювали відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, на шість груп.

Першу групу утворювали Австрія та Німеччина, законодавство яких вимагало для притягнення до відповідальності за мучення тварин публічного скоєння й образи моральнісних почуттів. Відповідно до тогочасного німецького законодавства, грошовим штрафом до 150 марок або ув'язненням карався той, хто публічно чи таким, що викликає моральнісне обурення, чином злісно мучить тварин або грубо й жорстоко поводиться з ними [19, с. 17].

До другої групи входили Франція та швейцарський кантон Тесін, закони яких передбачали кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з домашніми тваринами, скоєне публічно [19, с. 17]. Зазначимо, що французький закон від 1850 р. також передбачав тюремне ув'язнення строком від 1 до 5 днів як покарання у випадку рецидиву зазначеного злочину [6, с. 48].

Третю групу становили швейцарські кантони Фрейбург, Ньюшатель і Валліс, нормативна база яких вимагала лише публічності делікту й не виокремлювала домашніх тварин від інших [19, с. 17].

Законодавство четвертої групи (швейцарські кантони Берн, Гарус, Граубюнден, Цюрих і Цуг) як обов'язкову вимогу для притягнення до кримінальної відповідальності визначило образу моральнісного почуття [19, с. 18].

У п'ятій групі держав С. Фішер об'єднав Норвегію, Швецію, Данію, Фінляндію та Нідерланди, у законах яких слово «мучення» супроводжувалося прикметниками «жорстоке», «грубе», «зловмисне» [19, с. 19].

Найкращим у галузі охорони тварин від катувань, на думку дослідника, було законодавство Великої Британії, Бельгії, Італії, США, Канади, Австралії та низки швейцарських кантонів, де відповідальність наставала за безглуздe мучення тварин, не вимагаючи будь-яких додаткових ознак [19, с. 19].

Згодом охорона тварин у світі не раз удосконалювалася та змінювалася в напрямі подальшої гуманізації утримання домашніх і свійських тварин, регламентації вівісекції, заборони собачих і півнячих боїв, жорстоких методів циркового дресирування тощо. На сьогодні західноєвропейські держави вимагають від своїх резидентів сумлінного дотримання таких регіональних актів, як Європейська конвенція щодо захисту домашніх тварин, Європейська конвенція щодо захисту експериментальних тварин, Європейська конвенція щодо захисту тварин під час міжнародних перевезень тощо. Однак, на нашу думку, особливу увагу слід приділити нормативно-правовому забезпеченню охорони тварин від жорстокого поводження у країнах Центральної та Східної Європи (Албанія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія). Щільні історичні й соціокультурні зв'язки, а також адаптація постсоціалістичного законодавства до стандартів ЄС у стислі терміни є вагомою причиною для вітчизняного законодавця зосередитися на здобутках і прорахунках сусідніх країн.

Так, Закон Чеської Республіки про захист тварин від жорстокого поводження, порівняно з аналогічним вітчизняним актом, надзвичайно детально регламентує спеціальні вимоги щодо поводження з різними групами тварин, виокремлених не лише за видами їх використання людиною (сільськогосподарські, дикі, домашні, експериментальні тощо), а і їхніми особливостями – тварини-інваліди, тварини з особливими потребами нагляду, домашні, які перебувають під постійним контролем людини і які не перебувають під ним тощо [15, с. 18]. Не меншою мірою деталізовано умови, за яких умертвіння тварини є можливим або перетворюється на злочин (у тому числі під час полювання). Розвинена мережа притулків надала країні змогу не практикувати метод ВСП («вилов – стерилізація – повернення на місце попереднього перебування»). Польський закон про захист тварин жорсткий і спрямований не лише на захист тварин від жорстокості та створення належних умов їх утримання, а й стимулювання відповідального ставлення людини до тварини та убезпечення від надлишку домашніх тварин і, відповідно, їхнього перетворення на безпритульних [11]. У Польщі з 1997 р. заборонено розведення тварин із комерційною метою та їхній продаж на ринках, ярмарках, через заклади й підприємства торгівлі тощо. Муніципальна влада зобов'язана забезпечувати безпритульних тварин притулками, забезпечувати догляд котам, що живуть вільно, у тому числі їх годування, здійснювати стерилізацію тварин у притулках і пошук власників для безпритульних тварин.

Також відмітимо, що міжнародне право на сьогодні є досить фрагментарним у галузі регулювання відносин людей і звірів. На світовому рівні, на жаль, не існує єдиного нормативного акта, де б містилися основні принципи поводження з тваринами, обов'язкові для виконання, зокрема, Росією та Китаєм, чиє законодавство характеризується експертами як украй недосконале з погляду захисту тварин від жорстокого поводження [14, с. 3].

Висновки. Отже, історія нормативно-правового забезпечення охорони тварин від жорстокого поводження сягає корінням у глибоке минуле й вимагає подальшого наукового аналізу та розвитку. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення еволюції українського законодавства щодо захисту тварин від неналежного ставлення й виконання вітчизняними правоохоронними та судовими органами положень ратифікованих Україною європейських конвенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Act to Prevent the Cruel and Improper Treatment of Cattle 22d July 1822 // Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, George IV. – 1822. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=6LsuAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=uk.

2. Animal Consciousness. Historical background // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://plato.stanford.edu/entries/consciousness-animal/#hist.

3. Clark G. Porphyry: On Abstinence from Killing Animals. Duckworth. – London, 2000. – 220 p.

4. Francione, Gary. Animals, Property, and the Law / Temple University Press, 1995.

5. Guerrini A. Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights // Anita Guerrini. – Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press, 2003.

6. Krstić N. Animal Protection from Killing and Abuse in the European and Serbian Criminal Law / Novak Krstić // Facta Universitatis. – Law and Politics, 2012. – Vol. 10. – № 1.

7. Medieval Prohibitions Against Cruelty to Animals [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.animalrightshistory.org/animal-rights-medieval-law.htm.

8. Preece R. The Status of Animals in Biblical and Christian thought: A Study in Colliding Values / R. Preece, D. Fraser // Society and Animals. – 2000. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.animalsplatform.org/assets/library/419_s832.pdf.

9. Ryder, Richard D. Animal Revolution: Changing Attitudes Towards Speciesism / Basil Blackwell Ltd. – Oxford, 2000. – 284 p.

10. Taylor, Angus. Animals and Ethics. – Peterborough : Broadview Press, 2003.

11. Ustawa o ochronie zwierząt – Internetowy System Aktow Prawnych [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971110724.
12. Законы Ману / перевод С.Д. Эльмановича, проверенный и исправленный Г.Ф. Ильиным. – М. : Наука, 1992.
13. Канторович Я.А. Процессы против животных в средние века / Я.А. Канторович. – СПб. : Юрид. б-ка, 1897.
14. Лобов И.И. Уголовная ответственность за жестокое обращение с животными : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.И. Лобов. – М. : [б. в.], 2000.
15. Метельова Т.О. Практика та результати зоозахисного руху в країнах ЦСЄ / Т.О. Метельова // Віче. – 2013. – № 20.
16. Рассел Б. История западной философии : в 3 кн. / Б. Рассел ; подгот. текста В.В. Целищева. – 3-е изд., испр. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 2001.
17. Таганцев Н.С. Русское уголовное право : [лекции]. Часть общая : в 2 т. / Н.С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. – 1994.
18. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая / Н.С. Таганцев. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1874. – Кн. 1.
19. Фишер С. Человек и животные. Этико-юридический очерк / С. Фишер. – СПб, 1899.
20. Циглер Г.Э. Душевный мир животных / Г.Э. Циглер ; пер. с нем. А.Г. Конюса ; под ред. и со вступ. ст. Н.Н. Ладыгиной-Котс. – М. : Земля и фабрика, 1925. – 144 с.